

O'ZBEKISTON HUJJATLI KINOSIDA AN'ANALAR VA ZAMONAVIY JARAYONLAR

K.S. Ismailov ¹, S.T. Ismailova ²

¹ Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Televizion va media texnologiyalar kafedrasi dotsenti v.b. s.f.f.d. (PhD), O'zbekiston, E-mail: kismailov285@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8488-4947

² O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti mustaqil (PhD) izlanuvchisi, Toshkent, E-mail: liamsil@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston hujjatli kinosining an'analari va zamonaviy tamoyillari o'rganiladi. Hujjatli kino o'tmishi va bugungi kundagi jarayonlari haqida so'z yuritiladi, zamonaviy texnologiyalar va AIning hujjatli filmlar ishlab chiqarishga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, sohada kuzatilayotgan ayrim muammolarga ahamiyat qaratiladi.

Kalit so'zlar: hujjatli kino, film-portret, rejissyor, an'anaviy, zamonaviy, qahramon.

Аннотация: В статье рассматриваются многолетние традиции и современные принципы документального кино в Узбекистане. Обсуждаются прошлые и настоящие процессы документального кинопроизводства, анализируется влияние современных технологий и искусственного интеллекта на производство документальных фильмов, а также освещаются некоторые проблемы, наблюдаемые в отрасли.

Ключевые слова: документальный, кинопортрет, режиссер, традиционный, современный, герой.

Abstract: The article explores the long-standing traditions and modern principles of documentary cinema in Uzbekistan. It discusses the past and present processes of documentary filmmaking, analyzes the impact of modern technologies and AI on documentary film production, and highlights some of the problems observed in the industry.

Key words: documentary, film-portrait, director, traditional, modern, hero.

Kirish

Ekran san'ati taraqqiyotida hujjatli kino badiiy-estetik ta'sirchanligi, tarixiy va hayotiy haqiqatga asoslangani, targ'ibot-tashviqot imkoniyatlari bilan muhim o'ringa ega bo'lib kelmoqda. Ayniqsa so'nggi yillarda shaxsga bag'ishlangan filmlarga talabning ortib borishi film-portret janri doirasini kengayishida, yangi tendensiyalarning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Kinoshunos R. Yurenevning o'tgan asrda keltirib o'tgan quyidagi satrlarini ayni damda eslash o'rinli: "Insonni realistik tasvirlash kino san'atining asl mohiyatiga aylandi. Hayotda bo'lib o'tgan yoki hozirda bor real va konkret inson obrazi "portreti", o'zining maksimal haqqoniyligi, yorqinligi va ruhiy kuchi bilan aynan kino san'atida to'la gavdalandi" [5, 5]. Shu o'rinda kinoshunos L. Djulay ham

bu boradagi qarashlarini shunday bildirib o'tgandi: "Hujjatli kino haqida go'yoki "insonshunoslik" san'atidek gapiriladigan bo'ldi" [1, 108].

O'zbek hujjatli kinosi taraqqiyotini o'zoq yillar davomida o'rgangan kinoshunos B. Hasanovning quyidagi satrlari diqqatga sazovordir: "O'zbek hujjatli kinosi muayyan tarixiy yo'lni bosib o'tishi bilan o'zining milliy an'alariga ega bo'ldi, katta ijodiy tajriba orttirdi, inson hayotini realizm metodi asosida aks ettirish yo'lida hizmat qildi. Bu kabi filmlarda insonlarning ilg'or tajribalari va tashabbuslari targ'ib qilindi, hayotning ijobiy faktlari asosida tarbiyaviy masalalar ilgari surildi, eng muhimi, ajoyib zamondoshlarimiz – o'zbek xalqining obrazlari yaratildi" [4, 85].

So'nggi yillarda yaratayotgan zamonaviy hujjatli filmlarda buyuk shaxslar taqdiri, xalqimiz o'tmishi, buguni, inson va jamiyat munosabatlari, yurtimizda kechayotgan islohotlar, madaniy meros, turizm, ekologiya kabi dolzarb muammolar ko'tarilmoqda. Shuningdek, har yili mashhur shaxslarga bag'ishlanib qator filmlar yaratilmoqda. Mazkur filmlarda zamonaviy texnologiyalar tufayli mavzularni yangi usullarda yoritish imkonini bermoqda. Intellectual raqamli videokameralar, kompyuter grafikasi, sun'iy intellekt, animatsiya, videomontaj, arxiv materiallari kabilardan foydalanish filmlarga ta'sirchanlikni bag'ishlamoqda. Ushbu rivojlanayotgan sohada yutuqlar qatorida kamchiliklar ham uchraydi.

Materiallar va usullar

Tarixga nazar tashlasak o'zbek hujjatli kinosi faoliyati XX asrning 20-yillaridan boshlangan. Dastlabki hujjatli filmlar, asosan, respublikaning ijtimoiy-iqtisodiy hayotini aks ettirgan. O'zbek hujjatli kinosining poydevorini qurishda kinoxronikachilar X. Devanov, M. Qayumov, A. Saidov, Sh. Zohidov, M. Kovnat, V. Usova, O. Tursunov, O. Rahimov, P. Rasulov, M. Arabov kabi qator kino ustalari katta hissa qo'shgan. Ayniqsa, kinooperator Malik Qayumovning samarali ijodi o'zbek hujjatli kinosini yangi pog'onaga ko'tardi. Hujjatli kino ijodkorlari safi yil sayin kengayib bordi. Katta avlod qatoriga N. Ataullaeva, T. Nodirov, T. Ro'ziev, D. Salimov, B. Muzaffarov, Sh. Mahmudov, J. Is'hoqov, E. Xachaturov, Sh. Qurbonboev, T. Qalimbetov, M. To'ychiev, A. Akbarxodjaev, H. Valiyev, U. Ortiqov va boshqa kinohujjatchilar qo'shilishdi hamda ular ijodi kelgusi istiqlol davri uchun yana bir maktabga aylandi.

Kinoshunos N. Karimova: "Kino estetikasi o'zining hujjatlilik tabiati imkoniyatlariga murojaat qildi. Hayot haqiqatlariga xolis munosabat bildirildi, real inson qalbiga ahamiyat qaratildi", - deb yozadi [2, 141]. Darhaqiqat, istiqlol davrigacha yaratilgan ko'plab filmlar kino san'ati tarixida a'lohida iz qoldirdi. Xususan, hujjatli ekrandagi qahramonlar obrazlari o'zining mukammalligi, hayotga, tarixga, kelajakka yangicha qarashi bilan ahamiyatlidir. D. Salimov, B. Muzaffarov, Sh. Maxmudov, E. Xachaturov, J. Is'hakov kabi bir qator kinohujjatchilarning qizg'in mualliflik ijodiy izlanishlarini kuzatish mumkin. Ular tanlagan mavzularining asosiy g'oyasi insonparvarlikka, to'g'rilikka, mard va baxtli bo'lishga chorlash edi.

Istiqlol tufayli yangicha qarashlar va talablar vujudga keldi. Milliy an'alar, qadriyatlar, tarix, tarixiy siymolar va yangi davr islohotlari hujjatli kinoning bosh

mavzusiga aylandi. Ushbu davrdagi hujjatli kino haqida kinoshunos J. Teshaboev shunday yozadi: "Mustaqillik davrida film-portret janri o'zining ikkinchi hayotini boshladi, aynan shu davrga kelib ushbu janr yo'nalishiga yanada ko'proq ehtiyoj sezildi. Kinohujjatchilar erkin mavzu tanlash huquqiga ega bo'lishdi. Ko'pgina filmlar mazmunida ichki obrazli qatlam – inson va vaqt tushunchasi ko'zga tashlanadi" [3, 29]. "Buyuk Sohibqiron" (1996), "Axmad Yassaviy" (2004), "Muhammad Yusuf" (2014), "Mustaqillik me'mori" (2018) va boshqa qator tarixiy hamda davr qahramonlariga bag'ishlangan filmlarda milliy qahramonlar obrazlari yaratildi.

O'zbek hujjatli kinosining so'nggi davrlaridagi jarayonlar studiya rahbarlari Sh. Rizaev, B. Odilov, F. Usmonov nomlari bilan bog'liq. Rahbarlar davr islohatlariga monand mavzularni ilgari surilishiga, yaratilayotgan filmlarning badiiy va ma'naviy sifatiga katta e'tibor berib kelishmoqda. Masalan, "Ulug' ajdodlar", "San'atimiz fidoyilari", "Tilga kirgan hujjatlar", "Zamonamiz qahramonlari", "Xalq yuragi", "Matonat maktabi", "Inson qadri", "O'zbek kino san'ati ustalari" va boshqa turkum filmlaridagi ijodiy va tashkiliy jarayonlar o'zbek kino san'atidagi katta ko'lamli ishlardir. Filmlardagi ma'lumotlar va faktlarni keng ko'lamligi, ularni to'g'riligi borasida, hujjatli kinoga kirib kelayotgan yosh kadrlarga ijodiy imkoniyatlarni berilishida, shuningdek, davrning yangi mavzularini o'rganilishida Sh. Bo'taev, K. Shamsitdinov, F. Usmonov, A. Turdiev va boshqa ssenariy mualliflari mehnati muhim ahamiyat kasb etmoqda.

So'nggi yillarda hujjatli kinoda sarmahsul ijod qilib kelayotgan M. Odilov, A. Karimov, M. Qoraboev, D. Shokirov, X. Rashidov, I. Haydarov, N. Biynazova, N. Narzullaev, B. Zokirov, A. Salomov, S. Masudxonov, M. Alizoda, K. Binyatova kabi kinoijodkorlar o'z tajribalariga tayanib buyuk ustozlar an'alarini davom ettirgan holda faoliyat yuritmoqda. Ular yaratayotgan zamonaviy hujjatli filmlarda buyuk shaxslar taqdiri, xalqimiz o'tmishi, buguni, inson va jamiyat munosabatlari, yurtimizda kechayotgan islohotlar, madaniy meros, turizm, ekologiya kabi dolzarb muammolar ko'tarilmoqda.

Zamonaviy AI texnologiyalar mavzularni yangicha yoritish imkonini bermoqda. Virtual raqamli kameralar, kompyuter grafikasi, sun'iy intellekt, animatsiya materiallaridan foydalanish filmlarga yanada ta'sirchanlikni bag'ishlamoqda. Shuningdek, zamonaviy hujjatli filmlarda intervyu-monolog, badiiy tahlil, ramziy ifoda kabi usullar qo'llanilmoqda. Bu usullar mavzuni chuqurroq o'rganish va tomoshabinga yetkazish imkonini beradi. Misol uchun, tarixiy shaxslar haqidagi filmlarda ularning hayoti va faoliyati zamonaviy nuqtai nazardan suniy intellekt yordami bilan sintezlashgan tarzda vizual tahlil qilinmoqda.

Shuningdek, zamonaviy internet texnologiyalar filmlarni ishlab chiqarish va tarqatish xarajatlarini kamaytirmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar hujjatli filmlarni tarqatishning yangi usullarini taklif qilmoqda. Endilikda filmlarni onlayn platformalarda, kinofestivallarda va internet telekanallarida namoyish qilish yo'lga qo'yilmoqda. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar orqali tomoshabinlar bilan muloqot qilish va ularning fikrlarini o'rganish imkoniyati mavjud. Zamonaviy texnologiyalar hujjatli filmlarning veb-dokumental, interaktiv kabi janrlarini shakllanishiga yo'l

ochmoqda. Bu janrlar tomoshabinga film bilan faol muloqot qilish va o'z fikrini bildirish imkonini beradi.

Natijalar va muhokama

O'zbek hujjatli kinosidagi bir necha muammolarga ahamiyat qaratish lozim. Masalan, mavzuiy jihatdan mashhur shaxslarga bag'ishlangan filmlar ko'plikni tashkil etadi. Bu filmlar tomoshabinni befarq qoldirmaydi, biroq zamonaviy qahramonlarga ham yetarlicha etibor berish zarurati mavjud.

Zamonaviy davrda yaratilayotgan filmlarning aksariyati so'zli ifodalarga asoslangani kuzatiladi. Masalan, filmlardagi real qahramonlarning monologlari va qahramonni yaqindan bilganlarning intervyulari ko'plab filmlarning mazmunini ochib berishida asosiy rol o'ynamoqda. Shu o'rinda, so'zli ifodalar mavzuni yanada tushunarli va oson tarzda tomoshabinga yetkazish sifatiga ega. Biroq buning natijasida tomoshabinda filmdagi voqeaviylikka nisbatan mulohazalarini kamayishi, ekran va tomoshabin o'rtasidagi o'zaro kontakti sustlashishi, salbiy natijalarga olib kelishi kuzatilmoqda.

So'nggi davrda hujjatli ekranda tarixiy shaxslar obrazlarini yaratishda aktyorlar ijrosidagi kadrlardan foydalanish oddiy holga aylanib qoldi. Janr nuqtai nazaridan bu kabi "badiiy-hujjatli" filmlar hujjatli materiallarni va tarixiy faktlarni badiiy vositalar bilan uyg'unlashtirib, tomoshabinga kuchliroq ta'sir ko'rsatishga harakat qiladi. Lekin masalaning boshqa tomonida hujjatli ekrandagi haqqoniylik masalasi turadi. Ushbu masalani hisobga olgan holda aktyorlar ijrolarini arxiv materiallari va suniy AI animatsion ko'rinishlar yordamida kamaytirish, hamda ishonchli darajaga yetkazish orqali filmlarning badiiy qiymatini, haqqoniyligini yanada oshirish mumkin.

Sohadagi kadrlarni kreativ ijodiy fikrlay olishida va jahon kinosi tendensiyalaridan xabardor bo'lishini doimiy taminlab borish davr talabidir. Buning uchun kinoijodkorlarni reytingi yuqori bo'lgan jahon kinoinstitutlarida stajirovkadan o'tkazib borish zarurligi kuzatiladi.

Filmlar uchun mavzular tanlanishida hanuzgacha erkin mualliflik mavzulari ustida ishlash, tanlash va erkin ijodiy yondashuvlar yetishmaydi. Studiyaning yillik rejasida erkin mavzularda filmlar yaratishga sharoit yaratilishi, sohaning rivoji va jahondagi reytingi uchun katta ahamiyat kasb etadi.

O'zbek hujjatli filmlarining namoyishi bilan bog'liq muammolar hamon mavjud. Filmlar telekanallarda kam namoyish etiladi. Bu muammoni hal qilish uchun filmlarni tarqatishning yangi usullarini ishlab chiqish, onlayn platformalardan foydalanish, aniq biror telekanalda doimiy ravishda hujjatli ruknlar tashkil qilish va xalqaro kinofestivallarda ishtirok etish zarur.

Xulosa

O'zbek hujjatli kinosi an'analar va zamonaviylik uyg'unlashgan, rivojlanayotgan ijodiy-texnik sohadir. Biroq yuqorida qayd etilgan muammolarni hal qilish orqali yanada katta yutuqlarga erishish mumkin. Zamonaviy internet texnologiyalar davridagi keng ko'lamli ijodiy izlanishlar, yangi texnologiyalardan samarali foydalanish, o'zbek hujjatli kinosining texnik va badiiy sifatini oshiririshga hamda jahon kinosiga integratsiyalashuviga yordam berishi tabiiy. Jumladan, dunyo

studiyalari bilan hamkorlikda ishlanayotgan qator hujjatli filmlar, bu boradagi katta qadamdir. Sohaga yangi kirib kelayotgan kinoijodkorlarda izlanish ishtiyoqi va kreativ qarashlari baland ekanligi kuzatilmoqda. Ular yetarli imkoniyatlar va sharoitlar orqali zamonaviy davrning yangicha nafasdagi zamonaviy filmlarini yaratishga qodir. Ayniqsa, erkin mavzudagi mualliflik filmlarni ko'paytirish orqali jahon tomoshabinlarining e'tiborini qozonish va o'zbek hujjatli kinosining nufuzini yanada oshirish mumkindir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Джулай Л. (2005) Документальный иллюзион: Отечественный кинодокументализм – опыты социального творчества. 2-е изд. – М.: Материк.
2. Каримова Н. (2016) Игровой кинематограф Узбекистана. / Н. Каримова; отв. ред. Д. Тешабаев. – Т.: Изд. журнала "San'at".
3. Teshabaev J. (2008) Film-portretlar. / O'zbekiston hujjatli kinosi: Mustaqillik davri. 1991-2007 yillar. – T.: ART FLEX.
4. Hasanov B. (1972) O'zbek hujjatli kinosi (tarixiy ocherk). – T.: G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
5. Юренев Р.Н. (1949) Советский биографический филм. – М.: Госкиноиздат.

